

Dobszay László

GONDOLKODÓ

füzetek

MIT ADHATUNK EURÓPÁNAK? (2)

EGY ELME-ETŰD

EGY ERKÖLCSTAN VÁZLATA (2)

JEGYZETEK A LITURGIÁRÓL:

63. Fortescue

64. A római mise-proprium egysége
és változatai

32. szám

2005. október

Gondolkodó Füzetek

Kézirat gyanánt – Felelős kiadó: Dobszay László

Készült az MTA-TKI — LFZE egyházzenei kutatócsoportjában

1. füzet: A keresztény értelmiségi (I). – Jegyzetek a liturgiáról: 1. Igazság és érthetőség. – 2. Hogyan imádkozzuk a 118. zsoltárt?

2. füzet: A keresztény értelmiségi (II). – Jegyzetek a liturgiáról: 3. Az éneklőszék. – 4. A liturgikus stílus szétesése. – Aquinói Szent Tamás a hit megvallásáról

3. füzet: A keresztény értelmiségi (III). – Jegyzetek a liturgiáról: 5. A liturgikus homília formája. – 6. Benedictus Dominus Deus Israel. – Szent Ágoston beszéde az újonnan megkereszteltékhez

4. füzet: A karácsonyi virrasztó zsoltosma. – Jegyzetek a liturgiáról: 7. A karácsonyi nagyéneklés. – 8. Az 50. zsoltár utolsó versei. – Melléklet: Az esztergomi zsoltosma karácsonyi matutinuma

5. füzet: A szövegértésről. – Jegyzetek a liturgiáról: 9. Énekek a szentekről. – 10. Sajnálom...

6. füzet: Szövegalkotás és szövegértés – egyházi környezetben. – Jegyzetek a liturgiáról: 11. Gyertyák az oltáron. – 12. Ordo Cantus Missae

7. füzet: A húsvét heti „dicsőséges vespérás”. – Jegyzetek a liturgiáról: 13. A liturgia drámaisága. – 14. Változatosság?

8. füzet: Mi a magyar a zenében? – Hit, remény, szeretet – Jegyzetek a liturgiáról: 15. A pazarló liturgia. – 16. „Búgó kürtök”?

9. füzet: Szemben a feladattal – Kommentár a nagypénteki „Adoratio Crucis”-hoz (Aquinói Szent Tamás: Vajon helyes-e Krisztus keresztjét imádó tisztelettel illetni?) – Jegyzetek a liturgiáról: 17. A Máté-passió. – 18. Húsvéti népénekeinkről

10. füzet: Az orációk fordítása (Mezey László szellemi hagyatékából) – A gyermekkori emlékek (Raissa Maritain írásából) – „Jön a vihar...” – Az úrnap vespérás Magnificat-antifónája (az Isztambuli Antifonáléból) – Jegyzetek a liturgiáról: 19. Egy mennybemeneteli prédikáció margójára – 20. Aquinói Szent Tamás arról, hogy miért lett Krisztus mennybemenetele a mi üdvösségünknek oka

11. füzet: Aquinói Tamás a békéről: (1) Vajon ugyanaz-e a béke, mint az egyetértés? – A számítógép: a szellemi munka ellensége és barátja – Jegyzetek a liturgiáról: 21. A sequentia - és a liturgia misztikus jellege. 22. A dalosított zsoltár-recitáció

12. füzet: Aquinói Tamás a békéről: (2) Vajon mindenki kívánja-e a békét? Vajon a béke a szeretet sajátos kihatása-e? – Mi a tudomány? Ki a tudós? (I) – Jegyzetek a liturgiáról: 23. Halottak napja. 24. Mondatrend – a mondat rendje.

13. füzet: Mi a tudomány? Ki a tudós (II). – Versmondás – A művészek és az Egyház – Jegyzetek a liturgiáról: 25. „Istentisztelet modern szabad asszonyoknak”. 26. A sivatagi atyák üzenete a mához.

14. füzet: Olvasóim leveleiből – Jegyzetek a liturgiáról: 27. Legrégibb (és legszébb) karácsonyi énekünk. 28. Mít tegyünk azzal, ami „elavult”?

(A jegyzék folytatása a hátlapon)

Mit adhatunk Európának?

2.

Életünk örökölt és tovább örökítendő kincse a magyar iskola. Sokat szidjuk, de így is kincs. Ha baj van vele, az azért van, mert rosszul működtetjük. S még rosszul működve is kitűnnek előnyei, ha egyes külföldi iskolákkal vetjük össze.

A magyar iskola nem feltétlenül szerkezetében, tankönyveiben, tanáraiban, épületeiben jó, hanem abban, amit a régi európai iskolából még mindig őriz. S ez olyan érték, amit nekünk is őriznünk kell, és regenerálva vissza kellene adnunk belőle valamit Európának. Európa iskolája az emberiség pedagógiai őstapasztalatait annak klasszikus-antik kikristályosodásában, majd a középkori és humanista iskola interpretációjában intézményesítette.

A magyar iskolát napról napra érik a külföldről vagy külföldi indíttásra hazulról is kihívások, nem egyszer támadások, melyek egyoldalú jelszavakban és divatokban csapódnak le. (Ha ironikus akarnék lenni, ez a gyümölcse a pedagógiától elkülönült pedagógia-tudománynak, a pedagógiai tanszékeknek, folyóiratoknak, adminisztratúrának). Aligha ez az a hely, ahol ezeket részletesen bemutatathatnánk és elemezhetnénk. Most elég, ha ennek a vállalhatóan „hagyományos” európai-magyar iskolának néhány tulajdonságát felsoroljuk.

A pedagógia az emberi fajfenntartásnak az a megnyilvánulása, melyben egy generáció az általa értéknek tartott tudást és tapasztalatot a következő generációnak többé-kevésbé intézményes formában továbbadja. Nem azért, hogy a következő generációt bezárja e tudás és élettapasztalat keretei közé, hanem azért, hogy az értékek veszteség nélkül életben maradva új, változó életet kezdjenek a következő generáció életében. „Amiket hallottunk és megértettünk, mit atyáink beszéltek el nekünk, nincs az eltitkolva fiaik elől, elmondjuk az ifjú nemzedéknek... hogy megtudja a jövőendő nemzedék, a fiak, kik majd születnek, keljenek fel, és mondják el azok is a fiaiknak...” (77. zsoltár) A múlt és a jövő felé való felelősségtudat nélkül nincs pedagógia.

Lehet, hogy a következő nemzedék majd módosítja, amit az előző átadott neki, az is lehet, hogy fellázad ellene, kritizálja, majd pedig egybeépíti a kapottat és a hozzáadottat, s így adja tovább maga is. Ez azonban nem teszi fölöslegessé a továbbadó munkáját, hiszen nem azt mondja: **ez** van, hanem hogy **ez van**, élj vele, ahogy tudsz.

Ebből következik, hogy minden pedagógia valamiképpen egy *tudás* továbbadása. A képességek nem közvetlen képességfejlesztés révén gyarapodnak, az a szellemi étel, mely működteti és a működés révén fejleszti őket: a tananyag, a tudás. Ezért hamis az a jelszó, hogy „nem a verbális tudás a fontos, hanem az alkotó képesség”. A kettő között nem lehet ellentétet felállítani. A memóriát azzal fejlesztem, hogy *valamit* memorizálok. Egyáltalán nincs olyan képesség, mely hozzá kapcsolódó anyag nélkül nevelhető. Amellett a képesség nem tud működni, ha nincs háttérben anyagtudás. Amikor a diák megismer egy anyagot, egyben megtanulja, hogyan használja azt az anyagot, hogyan kell manipulálnia vele, s ezzel megtanulja az adott manipulációt is, vagyis fejlődnek képességei.

De ezen túlmenően: az anyag önmagában is érték, mert foglalatlan annak, amit az előző generáció tudásként tovább akar adni. Ha azt akarja, hogy Arany János öröksége ne vesszen el, akkor tanítania kell Arany János verseit. Ha azt akarja, hogy a társadalom jogéletéről helyesen gondolkozzanak a felnövekvő fiatalok, akkor egy jól kiválasztott joganyagot, s azon keresztül egy jogszemléletet kell tanítania.

És miért ítélnénk el a verbális tudást? A verbum, a szó az egyik legnagyobb kincsünk, nemcsak megjelöl valamit, hanem valamiképpen hordozza is azt, amit megjelöl. Bach zenei „érzéseit” nem lehet másképpen közölni, csak azokon a hangokon keresztül, melyeket Bach leírt. Aki elveti a szót, az elveti a fogalmat, a gondolatot is. A pedagógia legjobb eszköze éppen az, hogy egy jelen (szón, hangon, képleten) keresztül közelíti meg a tartalmat. Nem láthatatlan szellemi erőátvitel gnosztikus módján történik a tudás továbbadása, hanem igencsak materiálisan, a szavak és egyéb jelek testi valóján keresztül.

Az iskola tehát a látható folyamatok szintjén valóban tananyagot tanít, s minden más eközben, vagy inkább ennek fátyla mögött történik. Persze ebbeli minősége nem az anyag mennyiségén múlik, sőt azt

mondhatnánk, hogy fordítva arányos a mennyiséggel. Egy bizonyos méret fölött minél nagyobb a tananyag, annál kevésbé hatékony az iskola. Az iskola dolga az, hogy minden fokon azt a szolid anyagmennyiséget adja át, amivel előkészíti a következő fokot is. Eleinte sokféle-képpen hasznosítható alaptudást nyújt. A középkori iskola alsó foka megelégedett a nyelv (írás, olvasás, beszéd, beszédértés), az ének (ének-lés, annak megértése és leírása) és a számolás (alapműveletek) tanításával. Azért tudniillik, mert a nyelv segítségével minden más szükségesbe is be lehet hatolni, a nyelvtanulás szövegei megjelenítik az élet legfontosabb területeit, melyről gondolkodnunk kell. Úgy tartották, hogy míg a nyelv tanulása a sokszínű, konkrét élet világába vezet be, az ének és számtan elvontabb, strukturális gondolkodásmódot alakít az emberben. A nyelvtanulásból később kiléphetünk a szóbeli közlésre épülő külön-féle tudományok felé, az ének és számtan pedig számos más *ars* felé épít utat. Nem a mennyiség a lényeges tehát, nem az, hogy minden tudomány és minden tudományos eredmény képviselve legyen, hanem hogy alapismeretek szilárduljanak meg a diákban, s jól elsajátítsa azok kezelésének módját. A pedagógia tárgyát egy fajta fokozatos szétágazás módján kell meghatározni.

A tananyag megbecsülése egy nem jelentéktelen neveléslélektani előnnyel is jár. A diák azt tapasztalja, hogy a tanárt is egy magasabb erő szabályozza: az igazság ereje. A tanár és diák nem egymásra néz, hanem együttesen néz egy őket felülmúló, tőlük függetlenül érvényes, objektív valóra. Horváth Sándor, a nagy magyar filozófus olyasféleképpen fogalmazott, hogy a tanárnak bizonyos jelek segítségével kapcsolatot kell létesítenie a növendék elméje és az igazság között. A diák nem azt érzi, hogy a tanár most őt valamilyen irányban „gyúrja”, befolyásolja, hogy ne mondjam, manipulálja, hanem bevezeti őt egy varázslatos világba: az igazi valóság világába. Sőt nem is bevezeti, hanem együtt lépnek be oda, együtt szemlélődnek ott. Maritain szerint már annyit foglalkozunk Pistikével, akinek meg akarjuk tanítani a matematikát, hogy közben elfeledkezünk a matematikáról. Így folytatnám: jobban kell tisztelnünk Pistikét annál, hogysem közvetlenül piszkálnánk őt. Egy fajta szemérmes, tárgyasított kapcsolat tiszteletben tartja a gyermek saját

szféráját, s arra tanítja, hogy nem a valóság alkalmazkodik hozzánk, hanem nekünk kell alkalmazkodnunk a valósághoz

Első megközelítésre az európai-magyar iskola *nem* gyermekközpontú. Ez azonban megint mesterséges szembeállítás. Aki egy villamost konstruál, az anyagokra, képletekre, törvényszerűségekre figyel; de mindezzel mégis a mi életünket szolgálja. A tananyag tanítása egy objektíve igaz (vagy legalábbis annak tudott) dologgal szereli fel a gyermeket az életre, eközben és ezáltal világlátását, képességeit fejleszti. És természetesen az sem igaz, hogy miközben alaptevékenységünk egy objektív tudás átadása, ne maradhatna figyelmünk arra: bírja-e a kisgyermek, nincs-e problémája a közösségben vagy a feladataival. Ez egyébként nem pedagógiai kérdés: más emberi viszonylatokban is valami feladatban tevékenykedünk együtt, arra figyelünk, de közben emberségesen bánunk társainkkal is. Még a fegyelmezésre is igaz: látszólag irányul csak a gyermek ellen, valójában őt segíti, s közben a bölcs és emberséges pedagógus a gyermekre figyelve a mértéket-módot is mindig képes volt megtalálni.

A következő, amit fontosnak tartunk – szemben valamiféle kreatív, rögtönző, a pillanatnyi kívánságokból kiinduló pedagógiával – a tanítás rendszeressége, rendezettsége. Ez jelenti egyrészt az időbeli rendszerességet. Ha nyugodt ritmusa van a tanításnak, tanulásnak, akkor emberfeletti követelmények nélkül is sokra juthatunk. Száz évvel ezelőtt a magyar falusi iskolák igazán rossz körülmények között dolgoztak. Mégis, ha kezünkbe kerül egy régi levél, többnyire azt látjuk, hogy tisztességesen megfogalmazott, rendezetten leírt írásművet tudott létrehozni a négy elemít végzett parasztember is. Nem sok tananyag, hanem odafigyelő, sok ismétléssel, rendszeres munkával tanult dolgok alapozták meg a későbbi „szárnyalást”. De a rendszeresség, rendezettség a tananyag jó felépítését is jelenti: annak meghatározását, mit kell tudni, a tudások hogy épülnek egymásra.

Csak zárójelben jegyzem meg, hogy mindez olyan egyszerű, annyira magától értetődő, hogy az olvasó, legyen akár szülő, akár tanár, nem is érti, miért kell erről beszélni. Nos, aki találkozott már egyes pedagógiai divatokkal, aki tudja, milyen veszélyek leselkednek erre az iskolára,

az nem ítélné fölöslegesnek, hogy tudatosan elkötelezzük magunkat e hagyomány mellett.

Így például a rendszerességnek ellentmondani látszik az az igény, hogy a gyermekből kell kiindulni, az ő érdeklődését kell követni; vagy az az érvelés, hogy minden gyermek egyéniség, különböző individuum, nem lehet ugyanabba a rendszerbe kényszeríteni mindegyiket. És egyáltalán: ami kényszer, az a természet ellen való és ártalmas. E felfogás végső soron Rousseau tévedésére megy vissza, miszerint az ember természeténél fogva jó lenne, csak a nevelés, tanítás rontja el. Ez nem igaz, az ember egyrészt természeténél fogva jó és rossz keveréke (a kereszténység szerint jónak teremtett, a bűn által megrontott, a megváltás által felemelt természet), másrészt a jó is megszerűen, kialakulatlanul van meg benne, melyet csak munkával lehet kibontakoztatni. (Ezt fejezi ki az *educatio* szó is.)

Szintén Maritain tárgyalja sok mindent előre látó fél évszázados könyvében (*Education on the Crossroads*), hogy az egyéniséget és a személyiséget nem szabad egymással összetéveszteni. A személyiség felépülésének alaptényezői többé-kevésbé közösek, mert embervoltunkból adódnak. Ha megnézzük, hogyan áll talpra egy kiseded, abban találunk egyéni különbségeket is (mikor, milyen motívumok alapján kapaszkodik fel), és találunk közös, minden kiseddre jellemző mozzanatokot. A folyamat alapvetően ugyanúgy zajlik le a kisedek kilenczted részénél. Fejlődésünk nagyon sok területére és állomására elmondható mindez. Sőt hozzátehetjük, minél korábbi szakaszát nézzük életünkben, annál több benne a személyiséget építő közös, általános emberi elem, minél idősebbek vagyunk, annál jobban kitűnnek a különböző hajlamból és tapasztalatból származó egyéni vonások. Az egyéni képességeket és hajlamokat tíz éves kor után már egyre inkább figyelembe lehet és kell venni, például az iskolaválasztásban. Ne kényszerítsünk diákot olyan iskolába, melyet normális munkával sem bír meg. De ennyi esze minden tanárnak és szülőnek van, ehhez nem kell filozófiát gyártani.

Az egyéniség kibontakozását is segítenünk kell. Annak alapja azonban személyiség fejlettsége. A pedagógia elsősorban ez utóbbira irányul. Az egyéniség kibontakozását is segítheti a pedagógia, a család,

leginkább pedig az egyén maga. De az általános emberi személyiségi jegyek kiépülése nélkül tétova, diszharmonikus, félbe maradt lesz az egyéni életformálás. A pedagógia régi neve: eruditio: a faragatlanságból, mai szóval élve, bunkóságból való kivezetés. Paradoxonnak látszik, de egy rendezett, emberséges fegyelemben működő iskolából nem sérült, hanem nyugodt szabadsággal tevékeny fiatalok kerülhetnek ki; míg egy diszciplinálatlan „open school” a gátlásosság és önkényesség közt ingadozó, végső soron éretlen nemzedéket produkál.

Ebben a perspektívában kell látnunk a kényszer jogosságát is. Az élet tele van kényszerekkel, a kényszer önmagában nem rossz. Reggelenként fel kell időben kelniünk, fogat kell mosniunk, időre munkahelyünkön kell lenniünk. Ha nem lenne valamiféle kényszer, életünk végéig pelenkában járnánk. Az egészséges fiatal a kényszer ellen tiltakozik – és egyúttal titkon kedveli is azt, mert rendet visz az életébe. A kényszer révén az előző generáció részt is vállal az utána jövőkért való felelősségben. Egyébként, amikor egy gyermek elmegy egy sportegyesületbe, ott ilyen és ilyen gyakorlatokat *kell* végeznie meghatározott rendszerességgel és ideig. Nem véletlenül használták az antik világban a sportpályák megnevezését az iskolák nevéül (schola, gymnasium, stadion). A kényszer alkalmazóját természetesen fel kell készíteni arra, hogy a kényszer tárgya, mértéke, módja igazságos, emberséges legyen.

A régi iskola elleni támadások egyik jelszava: le a tekintélyelvű iskolával. Azonban ha a pedagógia valóban egyik generáció „végrendelete”, mellyel ráhagyja a következőre azt, amit maga is örökölt, akkor a tanár és a diák csak emberi méltóságukban egyenrangúak. Helyzetük nem szimmetrikus, minthogy az egyik átadó, a másik átvevő. Ha nem így viselkednek, akkor nincs is értelme együttlétüknek. A tekintély azon alapszik, hogy a tanár valaminek birtokában van, amiről a diák nem is tudhat, de amellyel őt a tanár felszerelheti. A tekintély gyakorlásáról egy múlt évi füzetünkben írtunk, elég itt annyit mondani, hogy az európai-magyar iskola valóban tekintélyelvű, de nem a tanár, hanem a diák érdekében az.

Milyen tanárt kíván tehát az ilyen iskola? Jó, ha jó tanár, jó ha egyenesen tanár-zseni. De ha a rendszer jól működik, akkor elég, ha tisztességes tanár. Nem várjuk, hogy tomboljon benne a kreativitás, elég,

ha odafigyeléssel, csendes állhatossággal végzi a dolgát. Az *adott fokra szükséges* szakértelemmel bírnia kell, hiszen ha ő sem birtokolja az örökséget, akkor hogyan tudná továbbadni. Ehhez a szakértelemhez és figyelmes szorgalomhoz a harmadik összetevő az emberséges gondolkodás és viselkedés: ha nyugodt, de nem szertelen szeretettel szereti a gyermeket, akkor a jó együttműködés feltételei már meg is vannak.

A generációk szellemi folyamatosságát biztosító tevékenység; a képességek jól megválasztott, nem túl nagy, alapozó jellegű tananyagok oktatásával történő kiművelése; egy rendezett tudás rendszeres tanítással-tanulással való átadása; mértéktartó, emberséges fegyelem; nyugodt, szenzáció- és hisztériamentes mindennapok: nagyjából ebben foglalható össze az európai gyökerű (többezer éves hagyományra visszamenő) magyar iskola.

Mit jelent ezt „adni” Európának?

Jelenti legfőképpen ennek az iskolának megőrzését egy olyan időben, amikor féliggondolt, olykor bolond ötletek veszélyeztetik. Alkotó megőrzésre gondolok, mely a lényegret megtartja, s részről-részre az új körülményekhez tudja alakítani, olykor akár fel is támasztva arra érdekes korábbi hagyományokat. Az elmúlt évtizedeknek az a tapasztalata, hogy egy ilyen működő iskolarendszer nem elidegeníti, hanem éppen ide vonzza, sőt esetleg tanulásra is ide vonzza a külföldi kollégákat. Egy amerikai professzor fejtette ki, hogy az ún. Kodály-módszer nemzetközi sikere pontosan abban állt, hogy a zenére alkalmazta ezt az iskolai hagyományt. (Hogy hazai sikere miért nem volt kielégítő, az nem ide tartozik...)

De az európai-magyar iskola fenntartásán kívül adhatjuk Európának józan gondolatainkat is e témáról. Történeti, pszichológiai, filozófiai, metodikai megvilágítása, megokolása, a benne rejlő lehetőségek kibontakoztatása nem csak arra való, hogy idehon védelmezzük, vagy egymást erősítsük meg benne, hanem arra is, hogy magas szintű megfogalmazásban Európa színe elé vigyük, vagy éppenséggel az európai képzési tér kialakulásának folyamatában képviseljük.

Egy elme-etűd

Szeretném közzétenni azt a kis etűdöt, amivel a doktoriskola első kolégiumán szoktam meglepni hallgatóimat. Lehet, hogy ijesztő, de hasznos. Mindenki saját magán is kipróbálhatja.

Felolvasok egy jó szerzőtől egy három-négy soros mondatot. (Szólójátékban ehelyett olvashatjuk magunk.) Hallgassuk (olvassuk) figyelemmel, megértve a gondolat kibontakozását, az egyes szavak jól mérlegelt jelentését, a gondolat-elemek sorrendjét. Azután ismételjük meg fejből a mondatot. Nem arra gondolok, hogy előbb szóról-szóra „be-vágtuk” azt, s most felmondjuk. Hanem hogy az olvasott mondatot egy bizonyos *rendben* vettük tudomásul, most ebből a rendből rekonstruáljuk. Mondhatni, előbb egy képletté alakítottuk át, s most a képletet feloldjuk. Közben vigyázunk az egészre is, de visszaemlékezünk az egyes szavakban kifejezett jelentésárnyalatokra, hangsúlyokra is.

Nem fog sikerülni, akkor hallgassuk meg még egyszer, s vegyük észre a különbséget saját konstrukciónk és a szerzői szándék között. Ez az összehasonlítás sokat el fog árulni az olvasott mondatról is, arról is, hogy mi hol tévesztettünk utat. Ha kell, további két-három meghallgatással (elolvasással) tesszük pontosabbá az eredményt.

Mellesleg emlitem meg, hogy ugyanezt a módszert sokszor és jó eredménnyel használtam zenében is, zongora mellett ülve.

Nos, álljon itt próbaképpen egy mondat Arany Jánostól:

„Alig van fogalom, mellyel írók és közönség nagy része oly kevésbé jött volna tisztába, mint a nemrégiben felkapott, de a divatból már is tűnedező népiességgel.”

Vagy egy másik Szabolcsitól:

„Mikor a verbunkos egyelőre ismeretlen gyökerekből – melyek között azonban világosan felismerhető a régi magyar népies muzsikálás hagyománya (hajdútánc-kanásztánc), az Iszlám stílusának s egyes közelveleti, balkáni, szláv stílusoknak kisugárzása, alighanem cigány közvetítéssel, hozzá az újabb bécsi-olasz muzsika elemei – 1780 táján, a katonai toborzások jellegzetes kísérőjeként kialakul, mindjárt legelső művelői között ott találjuk a városok német műveltségű muzsikusait.”

Egy erkölccstan vázlat (2)

Amikor Aquinói Szent Tamás Summa Theologicájának II. könyvéből az egyes kérdésköröket listázom, azt akarom szemléltetni, miképpen építhető fel egy rendszeres, pozitív szellemiségű erkölccstan. Nem tartalmát, hanem szerkezetét mutatja be ez a tartalomjegyzék. A Gondolkodó 31. számában az általános tájékozódópontokat tekintettük át. Most a részletes erkölccstan következik, a hét erény (a hit, remény, szeretet természetfölötti és az okosság, igazságosság, erősség, mértékletesség ún. természetes erényei) szerint haladva. A régiek épületről beszéltek, melynek oszlopai a természetes („sarkalatos”, latinul kardinális) erények, boltívei pedig a természetfeletti („teológiai”) erények.

Kérjük az olvasót, ha nem tette volna, előbb a 31. szám vázlatát olvassa el. Ott elmondtuk, hogy a felsorolandó kérdéskörök („quaestiók”) változó számú (2-10) cikkelyre, articulusra oszlanak. Igazi áttekintés az lenne, ha így kibontva adnánk meg a szerkezeti vázlat (s ez még mindig csak közelítene a tartalomhoz!). Erre nyilván nem alkalmas egy kis füzet. Mégis, hogy valamit ebből is érzékeljünk, felsoroljuk egyik questio articulusait is a cikk végén.

1. A **hit**ről. – 2. A hívés cselekedetéről. – 3. A hit külső cselekedetéről. – 4. A hit, mint erény. – 5. Kikben lehetséges a hit? – 6. A hit okozója. – 7. A hit hatásai. – 8. Az értelem, mint a Szentlélek adománya. – 9. A tudás, mint a Szentlélek adománya. – 10. A hitetlenségről általában. – 11. Az eretnekségről. – 12. A hitehagyásról. – 13. A káromlás bűnéről általában. – 14. Káromlás a Szentlélek ellen. – 15. Az értelem és tudás elleni vétkek. – 16. A hitre, értelemre és tudásra vonatkozó parancsolatok.

17. A **reménység**ről általában. – 18. A reménység alanya.¹ – 19. A félelem, mint a Szentlélek adománya. – 20. A kétségbeesés. – 21. A vakmerő bizalom. – 22. Parancsok a reménységről és a félelemről.

¹ E terminusra vonatkozóan lásd a Gondolkodó 31. számában megjelent részlet jegyzetét.

23. A **szeretetről** (caritas) általában. – 24. A szeretet alanya. – 25. A szeretet tárgya. – 26. A szeretet rendezettsége. – 27. A szeretet elsődleges aktusa: a kedvelés. – 28. Az öröm, mint a Szentlélek ajándéka. – 29. A békesség. – 30. Az irgalmazás. – 31. A jótett. – 32. Az alimizsna. – 33. A testvéri feddés. – 34. A gyűlölet. – 35. A keserűség. – 36. Az irigység. – 37. A széthúzás, mely a béke ellen van. – 38. A vetekedés. – 39. A skizma (szakadás). – 40. A háborúzás. – 41. A veszekeedés. – 42. A lázítás, mely a béke ellen van. – 43. A botrányokozás. – 44. A szeretetre vonatkozó parancsolatok. – 45. A bölcsesség, mint a Szentlélek ajándéka. – 46. A balgaság, mely a bölcsesség ellen van.

47. Az **okosságról** általában. – 48. Az okosság alkatrészei. – 49. Az okosság egyes nélkülözhetetlen alkatrészeiről. – 50. Az okosság fajai a fő foglalkozástípusok szerint. – 51. Az okossághoz kapcsolódó erényekről. – 52. A jótanács, mint a Szentlélek ajándéka. – 53. Az okossággal ellentétben álló vétkek, először az oktalanságról. – 54. A nemtörődömség. – 55. Az okossággal ellentétes álokosság vétkeiről. – 56. Az okosságra vonatkozó parancsolatok.

57. A jogról. – 58. A jogosságról (igazságosságról). – 59. Az igaztalanságról. – 60. Az ítéletről. – 61. Az igazságosság alkatrészei. – 62. A jóvátétel. – 63. A személyválogatás. – 64. A kölcsönös igazságosság elleni vétkekről, először az emberölésről. – 65. Az öncsonkítás. – 66. Az igazságosság elleni bűnökről, amennyiben dolgokban történnek, először a lopásról és rablásról. – 67. Az osztó igazságosság elleni bűnökről, először a hamis bírói ítélezésről. – 68. A hamis vád. – 69. Az igazságosság elleni bűnök a vádlott részéről. – 70. Az igazságosság elleni bűnök a tanúk részéről. – 71. Az igazságosság elleni bűnök, melyeket a per folyamán az ügyvéd követ el. – 72. A szóval való igazságtalanság a jogszolgáltatáson kívül, először a gyalázkodásról. – 73. Rosszhír keltése valakiről. – 74. A megszólás. – 75. A kigúnyolás. – 76. A megátkozás. – 77. Csalfaság az adás-vételben. – 78. Az uzsora. – 79. Az igazságosság elhagyhatatlan része: tedd a jót és kerüld a rosszat. – 80. Az igazságossághoz fűződő erényekről általában. – Egyenként:

81. A vallásosság. – 82. A teljes odaadásról (devotio). – 83. Az imádás. – 84. Az imádás külső cselekményei. – 85. Amit a hívők az Istennek adnak, először az áldozatról. – 86. A felajánlás és zsengeadomány.

– 87. A tized. – 88. A fogadalom, melyben Istennek valamit megígérünk. – 89. Az esküről. – 90. Isten nevének hívása esküvésnél. – 91. Isten nevének hívása kérsnél, dicsőítésnél. – 92. A vallásossággal ellentétes vétkekről, először a babonáról. – 93. A babonásság fajtái. – 94. A bálványimádás. – 95. A babonás jóslás. – 96. A babonás mesterkedések. – 97. Az istenkísértés. – 98. A hamis eskü. – 99. A szentségtörés. – 100. A simónia (szent dolgok adás-vétele).

101. A kegyelet. – 102. A tekintélytisztelet. – 103. A tiszteletadás. – 104. Az engedelmesség. – 105. Az engedetlenség. – 106. A hálás lelkület. – 107. A hálátlanság. – 108. A jogos büntetés. – 109. Az igazmondás. – 110. Az igazmondással ellentétes bűnök, először a hazugság. – 111. A tettetés, vagyis képmutatás. – 112. A kérkedés. – 113. Önmagunk lebecsülése. – 114. A barátságról. – 115. A hízélgés. – 116. Az öncélú vitatkozás. – 117. A nagylelkűség. – 118. A nagylelkűséggel ellentétes vétkek, először a fösვნéség. – 119. A pazarlás. – 120. A méltányosság. – 121. A gyermekség lelke, mint a Szentlélek ajándéka. – 122. Az igazságosságra vonatkozó parancsolatok.

123. A **lelkierő** erénye. – 124. A vértanúság. – 125. A félés (mint bűn). – 126. A félelemmentesség (mint bűn). – 127. A vakmerőség. – 128. A lelkierő alkatrészei. – 129. A helyes nagyratörés. – 130. Az erőnket meghaladó vállalkozás. – 131. A túlzott nagyratörés. – 132. A hiú dicsőiségvágy. – 133. A kishitűség. – 134. A nagy feladatok vállalása. – 135. Visszarettenés a feladatoktól. – 136. A békességtűrés. – 137. Az állhatatosság. – 138. Bűnök az állhatatosság ellen. – 139. Az erősség, mint a Szentlélek ajándéka. – 140. A lelkierőre vonatkozó parancsolatok.

141. A **mértékletesség**. – 142. A mértékletességgel szembeni bűnök. – 143. A mértékletesség részei általában. – 144. A mértékletesség részei egyenként, először a szemérmességről. – 145. A tisztességtartás. – 146. Az önmegtartóztatás. – 147. A böjt. – 148. A falánkság. – 149. Az éberség. – 150. A részegesség. – 151. A tisztaság. – 152. A szüzesség. – 153. A bujaság vétké. – 154. A bujaság fajtái. – 155. A mértékletesség járulékos alkatrészei, először a tartózkodó viselkedés. – 156. A tartózkodó viselkedés hiánya. – 157. Engedékenység és szelídség. – 158. A haragvás. – 159. A kegyetlenség. – 160. A mértéktartás. – 161. A mértéktartás részéről, először az alázatosságról. – 162. A ke-

vélyeségről. 163. Az első ember bűne. – 164. Az első ember bűnének büntetései. – 165. Összüleink megkísértése. – 166. A rendezetlen tudásvágy. – 167. A kíváncsiskodás. – 168. A mértéktartás, mint a test külső mozgásainak szabályozója. – 169. Mértéktartás a ruházzkodásban. – 170. A mértékletességre vonatkozó parancsolatok.

171. A prófétákról. – 172. A prófécia létrehozója (oka). – 173. A prófétai megismerés módja. – 174. A prófétálás fajtái. – 175. Az elragadtatás. – 176. A nyelvek karizmája. – 177. Az ingyenes kegyelem, mely a beszédben nyilvánul meg. – 178. A csodatétel karizmája.

179. Az életmódok felosztása tevékeny és szemlélődő életre. – 180. A szemlélődő életről. – 181. A tevékeny életről. – 182. A szemlélődő és tevékeny életmód összehasonlítása. – 183. A kötelességekről és az emberi életállapotokról általában. – 184. A „tökéletesség állapotára” vonatkozó dolgok általában. – 185. A püspöki státusra vonatkozó dolgok. – 186. A szerzetesi állapotra vonatkozó dolgok. – 187. A szerzetesek életmódjáról. – 188. A szerzetesek különféle fajtái. – 189. A szerzetbe lépés.

S most egyetlen quaestio, a 49. articulusai. A címek megfogalmazásánál emlékeztetek arra, hogy a „vajon” kérdésre nem egyszerű igen-nem választ akar adni a szerző, hanem a kérdés alkalmat ad neki egy fogalom meghatározására, természetének és kapcsolatainak kifejtésére, vele kapcsolatos tévedések cáfolatára, a fogalmak finom árnyalására.

Quaestio XLIX: De singulis prudentiae partibus quasi integralibus in octo articulos divisa (Az okosság mintegy nélkülözhetetlen egyes alkatrészeiről, nyolc artikulusra felosztva):

1. Az emlékezésről. 2. Vajon az okosság része-e az értelmesség (intellectus)? 3. Vajon az okosság része-e a tanulékonyság? 4. Vajon az okosság része-e a találékonyság (solertia)? 5. Vajon az okosság része-e az okoskodó képesség (ratio)? 6. Vajon az okosság része-e az előrelátás (providentia)? 7. Vajon az okosság része-e a körütekintés (circumspectio)? 8. Vajon az okosság része-e az óvatosság (cautio)?

Jegyzetek a liturgiáról

63. Fortescue

Nemrég megkaptam ajándékba azt a könyvet, melyből az angol nyelvterületen nemzedékek tanulták a liturgia végzésének részletes szabályait. Adrian Fortescue: *The Ceremonies of the Roman Rite Described* először 1917-ben jelent meg, kezemben a negyedik, 1932-es kiadás van, de tudok róla, hogy új kiadásban is megjelent. Az összes közreműködők, segédkezők tennivalóit írja le percről percre, külön-külön a mise és vesperás minden fajtájára gondolva.

Lehet, hogy valaki első ránézésre csóválja fejét a régi római rítus ennyi apró előírása láttán. Hogyan tartja a pap a balkezét, amikor a jobbal áldást oszt? és melyik irányban forduljon meg, amikor az oltártól ki kell fordulnia a nép felé? mikor menjen fel a ministráns az oltárhoz szeméből, s mikor oldalról? hogyan fogja a turifer a tömjénezőt? Sorolhatnám az akár gúnyolódásra is okot adó rubrikákat.

De minél tovább olvasom, annál inkább be kell látnom az előírások értelmességét, meg kell látnom bennük egy felséges, művészi értékű cselekmény partitúráját, s lassanként mögé nézve, feltárul az egész mélységesen vallásos tartalma, a liturgia részleteit és egészét egyaránt megvilágító tiszteletteljes szelleme. Hamar beláttam az aprólékos gesztus-szabályozás értelmét is: egy pillanatra elgondoltam, hogy egy pap vagy segédkező nem azt teszi, s úgy találtam, hogy minden más megoldás (bármennyire kínálná is önmagát) hanyagságra, kényszeredettségre, célszerűtlenségre vezetne.

A végeredmény valóban az, amit a szerző mottóként könyvének élére ír: „*Omnia autem honestate et secundum ordinem fiant* – Minden pedig méltósággal és rendezetten történjék” (1Kor 14,40.).

Azt hiszem, ismét elvesztettünk valamit, s azzal szegényebbek lettünk.

Jegyzetek a liturgiáról

64. A római mise-proprium egysége és változatai

Amikor római miséről beszélünk, legtöbbször a misézés módjára, az ordo missae-re gondolnak. Ám legalább annyira lényeges eleme a római liturgiának a proprium, az egyházi év egyes napjainak saját tételei. Kérdésünk az, mennyire stabil a római mise-proprium, vagy mennyire változékony térben és időben.

Most csak az énekekre vetünk egy pillantást. A legrégebb emlékek a 8–9. század fordulójáról valók, frank területről. Rómából a legrégebb fennmaradt karkönyv a Szent Cecília bazilika antiphonarium missae-je 1071-ből. A 11–16. században források százai őrizték meg Európa minden vidékéről a miseéneklés rendjét, Magyarországon is száz körül van az ilyen források száma. Az 1570-ben V. Pius neve alatt kiadott misekönyv az énekek rendjét egységesítette. Ez a rend (néhány új ünnep beiktatását nem nézve) változatlan maradt egészen 1970-ig. Így elegendő forrást faggathatunk a római mise proprium-énekének állandóságáról. Kimondhatjuk: a nagy egészet tekintve a mise rendje sokkal egységesebb térben és időben, mint a zsoltosmáé. (A zsoltosmában is jól körülkeríthetjük azt, ami a római liturgia törzsanyaga, de a tételek elosztása, újak hozzáadása a római rítus jellegzetes egyházmegyei vagy szerzetesrendi változatait eredményezte.)

S most nézzük a részleteket. A temporáléban (az egyházi év ádvent-től ádventig terjedő circulusában) az introitusok 1200 éven át mindegyik és mindenkor teljesen azonosak. (Kivétel ádvent IV. vasárnapjának a *Rorate / Memento nostri* kettőssége.) Elhanyagolható az eltérés a comuniók együttesében is. A graduálék között csak az évnegyedes szombatokon látunk az öt olvasmányhoz tartozó öt graduále kiválogatásában és sorrendjében kisebb különbségeket. Az offertoriumok kijelölése is állandó, azonban a 12. századtól kezdve (vidékenként eltérő időben) elhagyták a főrészt kiegészítő 2-3 verzust. E verzusok a 14. században már teljesen eltűnnek a könyvekből, kivéve a halotti misét, melyben az újkorig is megmaradt a „*Hostias et preces*” verzus.

Más a helyzet az allelujakkal. Az órómai könyvek alleluja-készlete elég szerény (mindössze 34 tétel az egész évre), emiatt egyes tételeket

gyakrabban ismételtettek. A régi frank forrásokban a pünkösd utáni vasárnapoknak két, eltérő elrendezése jelenik meg. Az évnek ezen szakaszában az V. Pius-féle misekönyvig ugyanabból a bőséges sorozatból válogattak, de a helyi szokások szerint eltérően. Az egyes egyházakra jellemző alleluja-sorozatokat látunk a húsvéti időben és pünkösd nyolcada alatt is. Egyes vidékek az év során is másra cserélik a legelterjedtebb alleluját (például advent II. vasárnapján Magyarországon néhány más egyházzal együtt a *Laetatus sum* alleluja helyett a *Rex noster adveniet* tételt éneklük); a régebbi nyugateurópai forrásokban előfordul, hogy egy ünnepre, vasárnapra a szükségesnél több alleluját adnak, szabad választásra, vagy talán inkább az ünnepet követő napok ellátására.

A sanctorale anyagában már nagyobb a változékonyság. Ugyan a commune nagyjából-egészéből egységes (a vértanúk, hitvallók stb. csoportjában lehet a felkínált introitusok, graduálék száma egy-kettővel több vagy kevesebb az egyes egyházak szerint), abban már több a különbség, hogy egy adott szent ünnepére ebből a készletből melyiket jelölik ki. A legnagyobb különbséget a Mária-misék és a szentek ünnepére szolgáló alleluják mutatják. Ezek készlete nagy, regionálisan változó, és a középkor végéig gyarapszik.

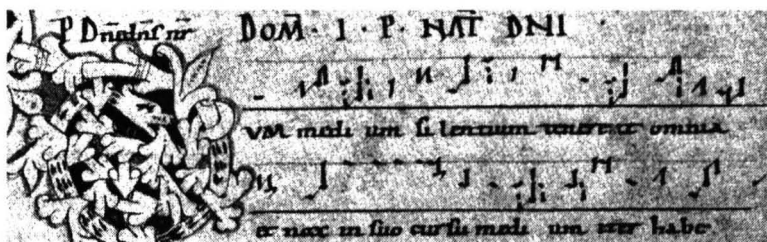
Végül meg kell még említenünk a középkori mise énekpropriumai közé tartozó sequentiákat is. Bár az egyes egyházmegyéek többé-kevésbé megállapodott rendben írják elő 60-80 sequentia-tételüket, egész Európát figyelve itt a legnagyobb a szabadság. Az összes sequentia-kompozíció száma több százra rúg, a középkoron át újak keletkeznek, régiek mennek ki a használatból, s a nagy készletből csak néhány sequentia mondható általánosan elterjedtnek.

Mint mondtuk, Trident a miseénekek rendjét egységesítette. Nem volt nehéz dolga, hiszen a propriuménekek kilencven százaléka úgyszintén megállapodott, egységes hagyatéka volt a római misének; ha az allelujákat leszámítjuk, csaknem teljesen egységes római liturgikus rendről beszélhetünk. (A néhány helyi használatra engedélyezett miseformula semmiképpen sem zavarta ezt az egységet.) A tridenti egységesítésnek csak a franciaországi, „neo-gallikán” reformliturgiák mondtak ellene.

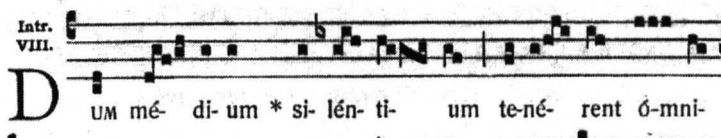
Vagyis összességében azt kell mondanunk, hogy a miseének a római rítus szerves alkatrésze, az énekek nem cserélhető ki a rítus jelentős

megváltoztatása, hogy ne mondjuk, elrontása nélkül. Az egy-két kivétel (főleg alleluja) színesítette, de nem törte meg az egységet. Az újabb kutatások alapján valószínű, hogy e repertoárnak egyes darabjai, sorozatai már az 5–6. század táján elkészültek, míg az egész évre beosztott, állandó énekrend a 7. század második felében jöhetett létre, minden bizonnyal a pápa székesegyházában. Innen terjedt el egész Európában.

A második vatikáni zsinat után a propriuménekek egysége egy négyes rétegzésnek adott helyet. 1) A hagyományos énekeket átrendezve tartalmazza az Ordo Cantus Missae. 2) Mellette könnyű antifonadallamokat adott (a római misétől eltérő, a zsolozsmából vett szövegekkel) a Graduale Simplex című hivatalos római kiadvány. 3) A misekönyv hol a hagyományos énekek szövegét, hol attól eltérő szövegeket ír elő az olvasott misék számára, az Olvasmányok Könyve pedig mellőzi a római liturgia addigi énekeit. 4) Végül egy instrukció engedélyezte, hogy az előírt énekek helyett a püspöki karok más énekeket is jóváhagyhatnak, s ez a tényleges gyakorlatban teljes szabadságot adott a papoknak, kántoroknak. Így a latin egyházban a római rítus proprium-éneke a misék nagy többségét tekintve a gyakorlatban megszűnt. Minden reményünk megvan arra, hogy nem végleg.

Dominica infra Octavam Nativitatis.

*A karácsony utáni vasárnap introitusa
az óramai énekeskönyvben és a 20. századi Graduale Romanumban.*

15. füzet: Európa és a kereszténység – Városok szerkezete és történelme – Olvasói levelek (folytatás) – Jegyzetek a liturgiáról: 29. Krisztus, a Király. 30. Egy kalkuláció az egyházzenéről.

16. füzet: A „Társadalomtan”-ról, I. – Jegyzetek a liturgiáról: 31. Mysticum jejunium – I. 32. Az ismétlődés funkciója a felolvasott liturgikus szövegben. – Pro informatione.

17. füzet: A „Társadalomtan”-ról, II. – Jegyzetek a liturgiáról: 33. A hirdetőbála. 34. Mysticum jejunium II.

18. füzet: „Audiatur et altera pars”. – Aquinói Szent Tamás az óvatosságról. – Szövegértés, nyelvtanulás. – Jegyzetek a liturgiáról: 35. A communio. 36. Ecclesia toto orbe diffusa.

19. füzet: A karmester dolga. – Valami a gyermeknevelésről. – Jegyzetek a liturgiáról: 37. Az 1. zsoltár – húsvétkor. 38. Mi a „kántorböjt”?

20. füzet: A giccs. – Egyház és társadalom. – A magyar egyházi stíl. – Egy interjúból. Jegyzetek a liturgiáról: 39. A liturgia „igazsága”. – 40. Egy olvasmány fordítása.

21. füzet: A „haldokló” népzene. – Naplójegyzetek (1). – Jegyzetek a liturgiáról: 41. Könyörgések „super oblata”. – 42. Egy furcsa kísérlet.

22. füzet: A tekintélyről és tekintélytiszteletről. – Egy kimaradt alfejezet. – A töredékkutatásról. – Naplójegyzetek (2). – Jegyzetek a liturgiáról: 43. Könyörgések „super oblata”: A Sacramentarium Gregorianum felajánlási könyörgése Ádvent I. vasárnapjára – 44. Elsőáldozás Zsámbékon.

23. füzet: Kodály és Bartók: Párhuzamos életrajz (1). – Szintagmák és nyelvi struktúra. – Egy tudományos konferencia. – Jegyzetek a liturgiáról: 45. Könyörgések „super oblata”: Karácsony. – 46. „Régi” és „új” liturgia.

24. füzet: Kodály és Bartók – párhuzamos életrajz (2). – Aquinói Szt. Tamás: Vajon szükség volt-e az emberi nem helyreállításához Isten Igéjének megtestesülésére? – Jegyzetek a liturgiáról: 47. Mindenszentekre. 48. Könyörgések „super oblata”: Karácsony utáni vasárnap.

25. füzet: További nyelvtani játékok. – A politikai celibátus. – Egy jótanács: Gya „költőiségre!” – Jegyzetek a liturgiáról: 49. Miről szólnak az offertórium-énekek (1). 50. Könyörgések „super oblata”: a Sacramentarium Gregorianum könyörgése nagyböjt II. vasárnapján.

26. füzet: Bach-életrajz. – Becket Tamás vértanúsága. – Jegyzetek a liturgiáról: 51. Miről szólnak az offertórium-énekek (2). 52. Könyörgések „super oblata”: a Sacramentarium Gregorianum könyörgése a pünkösd utáni II. vasárnapon.

27. füzet: Egy ökuménikus népénekgyűjtemény esélyei. – Jegyzetek a liturgiáról: 53. Stilizálás – klasszikum. 54. A Sacramentarium Gregorianum felajánlási könyörgése a húsvét utáni II. vasárnapon.

28. füzet: Alárendelt melklékmondatok. – Új Egyházzenei Füzetek. – A Cidet olvasva. – Húsvéti ének, jó énekeseknek. – Jegyzetek a liturgiáról: 55. „... et salutare tuum da nobis”. – 56. A Sacramentarium Gregorianum felajánlási könyörgése a húsvét utáni III. vasárnapon.

29. füzet: A haszontalan tudományok. – Jegyzetek a liturgiáról: 57. A szószék. – 58. A Sacramentarium Gregorianum felajánlási könyörgése a pünkösd utáni IX. vasárnapon.

30. füzet: A körmondát. – Érzés és érzet a művészetben. – Azu újdonság varázsa. – A vallás iránti tisztelet. – A Szentháromság - „nekünk”? – Év végi búócsú. Jegyzetek a liturgiáról: 59. A Sacramentarium Gregorianum felajánlási könyörgése a pünkösd utáni XV. vasárnapon. 60. Mária „elszenderülésének” ünnepe.

31. füzet: Mít adhatunk Európának? (1) – Delacroix naplójából. – Egy erkölcsstan vázlata (1) – Jegyzetek a liturgiáról: 61. Az Egyetemes Könyörgések. 62. Térrendezés Gödöllőn.

A „GONDOLKODÓ” füzetek: egyszemélyes, ingyenes folyóirat. Azokhoz szól, akik a katolikus dogmához hűséggel, ugyanakkor előítéletek nélkül eszmélkednek az egyház és világ, hitélet és kultúra, liturgia és társadalmi élet dolgairól. A füzetek függelékében kapnak helyet az Új Emberben éveken át fenntartott, 2002-ben megszűnt „Jegyzetek a liturgiáról” rovat tovább folytatott darabjai. A fórum egy értelmiségi személyes nézeteinek ad hangot. Szeretné azt a nyugodt, tárgyyszerű, elemző, ugyanakkor szükség szerint kritikai hangot megütni, mely nemcsak a gondolkodó értelmiség hagyományainak megfelelő, hanem a katolikus egyház szellemi életében is évszázadokon át normálisnak számított.

Személy szerint szívesen fogadok észrevételeket, bírálatokat. Elgondolkodom rajta, s értelem szerint visszatérek az azokban felvetett témákhoz. De ez a fórum személyes vita lefolytatására nem alkalmas, így a levelekre nyilvános választ nem tudok adni.

Évente 10 szám megjelenését tervezem (a tanév folyamán havonként egyet). A számonként két liturgikus jegyzet az Új Ember rovat hajdani kéthetes megjelenési ciklusának felel meg. A füzetet saját költségemen nyomtatom és ingyenesen bocsátom rendelkezésre. Köszönettel veszem, ha valaki önkéntesen és tetszés szerinti mértékben hozzá akar járulni a költségekhez. A füzet postázásának egyetlen feltétele az, hogy az érdeklődő egy levélben kérje a füzet megküldését, s évente adjon fel tíz darab, önmagának megcímzett, felbélyegzett közepes vagy nagy alakú borítékot a következő címre: Dobszay László, 1024 Budapest, Keleti Károly u. 11/A. II. 9.